

Művészet, amely szerint nem lehet igazunk

Dieter Mersch és Ingeborg Breuer interjúja Hans—Georg Gadamerrel

(Az interjú először a *Süddeutsche Zeitungban* jelent meg.)

D.M., I.B.: Ön 1900—ban született és így, mint saját maga állította, “a század legidősebb gyermeke”. Az Ön számára mi volt, és mi a lényeges most a XX. században?

GADAMER: Az ilyen kérdéseknél talán arra kell orientálódni, amit a nyelv mond az embernek. A nyelv pedig azt mondja nekünk ebben az esetben, hogy sok dologról így kezdtek beszélni a XX. században: “Ó, ez a XIX. század!” — És ez kritikai megjegyzés volt. Ez jelentette a stílustalan építészetet, jelentette a fotografikus festészet már elavult formáját, jelentette az egyoldalú nacionalista emfázist. Századunk mindenesetre így adta tanújelét a nyelvben saját Öntudatának... De fennáll a kontinuitás is a két évszázad között. Hiszen a XIX. századi tudománynak igenis léteznek olyan gyümölcsei, amelyek az egész világra kihatottak a XX. században. A “technokrata” szót például csak 1950 után hallottam.

D.M., I.B.: Ön egyszer azt írta, hogy a XIX. századra a történelmi gondolkodás volt jellemző. Nos azt mondhatnánk, hogy itt — különösen a II. világháború után — egy törés következett be, egy új kezdet kísérlete, mellyel egyidejűleg az emberek el akarták felejteni a történelmi katasztrófát, és ezzel a történelmiséget is. Manapság a történelmiség különös mértékű problémává lett?

GADAMER: Ma már mondhatjuk így. Ön ezt mindenesetre fiatalos hévvel állította, míg idősebb korban az ember mindig sokkal inkább a múlt felé fordulva gondolkodik. Az élet abból áll, hogy a jövő, amely először óriási nyitott horizontként tárul fel előttünk, lassan összeszűkül, és ennek megfelelően növekszik vagy tágul visszapillantásunk az elmúltba. Ilyen az emberi élet. De én inkább arra fektetném a hangsúlyt, hogy mindenekelőtt a kontinuitást látjuk. Önök is tudják, hogy a tudattalan fogalma Schopenhauertől ered, és hogy Freud — a pszichoanalízis tekintetében — a XIX. század egyik tipikus alakja volt. De hát ez végtére is csupán azoknak a felfedezéseknek az átalakulása volt, amelyek a XX. századot formálták.

Hiszen Önök sem tudnak mást tenni, mint hogy állandóan történelmileg látják a világot. Ahhoz, hogy az újra kérdezhessünk, látnunk kell a régit, és ekkor világossá válik, hogy a régi soha nem volt olyan régi és az új soha nem olyan új, mint amilyennek látszik. Azt hiszem, ez a legjelentősebb tapasztalat, amire az ember a történések tekintetében szert tehet.

D.M., I.B.: Végülis hogyan élte meg a század kezdetét? Először Breslauban Hönigswaldnál tanult 1918—ban, azután Marburgba ment, és lényegében a neokantiánizmus befolyása alá került — Paul Natorpnál és Nicolai Hartmannál írta a disszertációját. A neokantianizmus azonban nem elégítte ki Önt. Akkoriban — fiatal hallgatóként — még mást keresett.

GADAMER: Egy stúdium akkoriban egy odüsszeia kezdetének számított. Se hallgatói helyek, se szabályzatok nem voltak még. Adottságaim és hajlamaim jegyében néztem körül, amelyek részben művésziek, részben — tágabb értelemben — filozófiaiak voltak. Először nyelvészetet tanultam — és úgy találtam, hogy egyáltalán nem nekem való. Azután irodalomelméletet hallgattam, ami szintén nem bizonyult megfelelőnek számomra; végül Hönigswaldot találtam a legérdekesebbnek Breslauban. Ezt követően Marburgba mentem a neokantianizmus miatt — ez világos volt —, de maga Natorp akkor már az átalakulásnál tartott. Rabindranath Tagore barátja, illetve Dosztojevszkij és Beethoven hallatlan szerelmese volt. Tehát ez már a neokantianizmus beszűkülésének ideje, azé az elképzelésé, mely szerint az igazság egyedüli helyét a tudomány képezi, azé, amely ifjúságom kezdetétől elkísért.

D.M., I.B.: Tehát amikor Ön 1923—ban Marburgba érkezett, abban az élményben volt része, hogy Heidegger pontosan arról beszélt, ami Önben akkoriban megfogalmazódott.

GADAMER: Igen, így volt. Abban az időben, a doktori szigorlatom után, 1923—ban, egy szemesztert Freiburgban töltöttem, és utána tanulmányt kellett — lehetett — írnom egy Natorp-nak szentelt emlékkönyvbe. Egy senki voltam még, és ezt a tanulmányt gyakran úgy kezelték, mint Heidegger megelőzését. Természetesen hibásan értelmezték. Ilyen hatása volt annak a néhány hétnek, amit Freiburgban töltöttem Martin Heideggernél. Heideggernél teljesen szokatlan, nem akadémikus hangok hangzottak el a katedráról. Az életről volt szó, és hogy az élet homályos: állandóan ködössé teszi magát. Ilyesmi csak Nietzsche szerint lehetséges.

D.M., I.B.: A nyelv egészen új minősége...

GADAMER: Igen, így éreztük.

D.M., I.B.: Mondhatnánk, hogy a heideggeri filozófia annak volt a megfelelője, amit a művészetben az expresszionizmus, az irodalomban a kortárs költészet már elvégzett, és ami a zenében éppen alakulóban volt?

GADAMER: Bizonyára. Heidegger van Gogh levelezését őrizte a tintatartó alatt az íróasztalon, Freiburgban. Előadásában Franz Marc képeit tárgyalta. Mindez neki, de nekünk mindannyiunknak is, természetes volt. Azután ott volt George, Rilke és Hofmannsthal, tehát a nagy líra, amelyben az induló évszázad német irodalma valóban igen jelentőset alkotott.

D.M., I.B.: Összességében milyen hatást tett Heidegger Önökre az egyetemen?

GADAMER: Hozzá képest minden más unalmas volt. Pont!

D.M., I.B.: Heidegger befolyása mellett mindenekelőtt a görög filozófia volt fontos az Ön számára. Platónból doktorált és Heideggernél "Platón dialektikus etikája" című dolgozatával

habilitált. Filozófiájában Heidegger is a görög kezdetekhez tért vissza. Mennyiben különbözik ettől az Ön munkája? Léteznek olyan összefüggések, amelyeket — Heideggernél egyoldalúak lévén — megkísérelt korrigálni?

GADAMER: Erre kétféleképpen válaszolnék; először arról szólnék, ami kettőnket összekötött, utána arról, ami engem más utakra vezetett. A görögöket — a XX. századtól eltérően — nemcsak a jövőre irányuló, progresszív tudományosság formálta, gondolkodás-módjuk egészen más, a szubjektíven túli, nem annyira individualizált életformák között fejlődött ki. Számunkra, akik láttuk, hogy az individualizmus és a liberalizmus korszaka véget ért, ez jelentett rendkívüli vonzerőt. Ez volt tehát az a közös mozzanat, amit Heidegger Arisztotelész— interpretációjából merítettem.

Kihívást mindenekelőtt az jelentett számomra, hogy Heidegger nem tekintette Platónt olyan jelentősnek, amilyenek én. Ez pedig egy kettőnk közötti, egészen centrális különbözőséggel függ össze. Heidegger igen nagy gondolkodó volt, aki nézeteit hihetetlenül igézően tudta előadni. De tulajdonképpen nem volt dialogikus ember. Engem Platón azért izgatott, mert bizonyos módon támogatta azon hajlamomat, hogy mástól nyerjek gondolati inspirációt. A párbeszéd művészete révén. Ha a platóni dialógusokat olvassuk, mindig akad valaki, aki azt mondja: “igen”, “nem”, néha azt mondja “talán”, de jobbra nemet mond. És azt hiszem, igazam van, ha úgy fogalmazok: Platón művészete abban állt, hogy képes volt úgy megformálni a párbeszédet, hogy olvasásuk közben az ember egyáltalán nem veszi észre, amikor maga is a válaszadó szerepébe kerül. Számomra ebben áll Platón jelentősége.

Később, amikor Heidegger a preszókratikusokhoz tért vissza, egy másik ellentét férközött közénk. Heidegger zseniálisan tudta a szavakat és a fogalmakat az egész világra úgyszólván rányitni. Ezt én mindig a szövegek és a személyek, a valamire vonatkozó kijelentések megértésével tettem. Ez két különböző dolog. Heideggert “varázsvesszős forrásfeltárónak” (Wünschelrutengänger) nevezem — látnoki erejével a dolgokat, amelyek rejtve voltak a nyelvben, képes volt hirtelen fogalommá emelni. Én azt tettem partnerré párbeszédeimben, ami az emberek nézeteiben és a szövegek hagyományaiban ránk talál.

D.M., I.B.: A filozófia mindig közel állt ahhoz, amit “világ után járás”—nak (“*Weltläufigkeit*”) nevezhetnénk, a világpolgárhoz, miközben Heidegger meglehetősen magányos gondolkodó volt.

GADAMER: Nos, ezt Habermas fejezte ki szépen, mondván, hogy sínre tettem a heideggeri gondolkodás urbanizálását. Valamiképpen mindenki hozzájárul ehhez. Heidegger valóban eredeti gondolkodó volt — igaz, ő nem így fogalmazott.

D.M., I.B.: De ez olyan eredetiség, amely egyúttal valamiféle magányosságként jelenik meg.

GADAMER: Bizonyosan. Minél nagyobb egy szellem, annál magányosabb.

D.M., I.B.: Végülis megegyezésre jutott Heideggerrel az Ön saját gondolkodását illetően?

GADAMER: Heideggerrel? — Voltak emberek, akik remekül tudtak beszélgetni Heideggerrel. Én nem tartoztam közéjük, én csak tanulni tudtam tőle.

D.M., I.B.: Tehát a párbeszéd itt nem volt lehetséges?

GADAMER: Nem. Először természetesen bizonyos időre volt szükségem, amíg egyáltalán ki tudtam heverni Heidegger ismert politikai eltévelyedését. Ezután pedig az történt, hogy a késői, a suttogó Heideggert igyekeztem mégis valamennyire érthetővé tenni. Azzal a céllal írtam a *Heidegger útjai* című könyvet, hogy Heidegger kései időszakának ezeket a szibillikus műveit valamivel hozzáférhetőbbé tegyem. És, ha most értékelnem kellene magam, azt mondanám, sikerült.

Azt pedig teljesen megértem, hogy a fiatal generációnak most nem kis nehézséget okoz Heidegger megértése, hiszen nekem sem volt könnyű. Megváltozott egy korstílus. Az előadásban súlyos teher is található, amit — ezt a suttogást — nekem szintén nehéz lesz újra megfejteni...

D.M., I.B.: Az imént már beszélt Heidegger 1933-as eltévelyedéséről. Hogy áll Ön ezzel, főként azért, mert nem tehetünk különbséget a politikus és a filozófus Heidegger között?

GADAMER: Nos, azt hiszem, mindig világosan kell látnunk, hogy a német társadalom helyzete a húszas évek végén és a harmincas években fölöttébb feszült volt. Elképzelni is nehéz, mit jelentett a tömeges munkanélküliség. Természetesen ennek megfelelően radikalizálódó tendenciák léptek fel, jobbról és balról is, ahogy egy válságba került társadalomban ez lenni szokott. A legtöbben tulajdonképpen nem is Hitlert választották — a kommunizmust akarták elkerülni... Heideggert az a vízió kerítette a hatalmába, hogy csak a stabil viszonyokhoz való ismételt visszatérés révén valósíthatjuk meg a technikai—ipari forradalmat. És megelőlegezte a jövőnek ezt a vízióját, amit később meg is fogalmazott, olyan kifejezésekkel, mint a "létfelejtés" ("*Seinsvergessenheit*") és így tovább. Heideggert természetesen megdöbbenetette tévedése; de tulajdonképpen mégis mindig úgy interpretálta ezt a tévedést, hogy nem a megfelelő emberek követték azt az irányt, amit ő alapján véve szükségszerűnek és helyesnek tartott. Ezért tanúsított mindig különös szimpátiát az orosz ortodoxia iránt. A katolikus dogmatikával szembeni teológiai szembehelyezkedésének és a protestáns teológiával történt nem szerencsés találkozásának tulajdonképpen a következő volt a summája: ne teológiát, hanem vallást teológia nélkül. Ezt látta az orosz—ortodox egyház tradíciójában. Nos hát, tévedéseinkért súlyos árat fizetünk; és az ő politikai tehetsége valóban minimális volt.

D.M., I.B.: Térjünk vissza az Ön filozófiájához. Egyszer azt mondta: "A hermeneutika olyan szó, amit a legtöbb ember nem fog megismerni, és nem is szükséges, hogy megismerjen. A hermeneutikai tapasztalás mindazonáltal mindenkit érint." Mi tehát a hermeneutika?

GADAMER: A hermeneutika annak a művészete, hogy megértsük a másik nézetét. Mindig szívesen idézem Kierkegaard—t a vigasztalóról, mely abban a gondolatban van, hogy Istennel szemben soha nincs igazunk. De az is vigasztaló, amely abban a gondolatban van, hogy egyáltalán nem lehet igazunk.

D.M., I.B.: A hermeneutika úgyszólván beismerő vallomás lenne...

GADAMER: ... a művészet, amely szerint nem lehet igazunk, igen.

D.M., I.B.: Ezáltal a hermeneutika természetesen elválík egyrészt a tudomány tradicionális fogalmától, másrészt a végső kötelező érvényűség értelmében vett igazság szigorú filozófiai fogalmától vagy igényétől.

GADAMER: Mintha istenek lennének! De hát ismerik Lessing híres szavait: Ha egyik részről az igazságot, másik részről az igazság keresését nyújtják, azt mondanám, tartásatok meg az előbbit, és adjátok nekem az utóbbit. Mit tennék különben filozófusként, ha nem az igazságot keresnénk. Hitegethetnénk magunkat azzal, hogy tudjuk az igazságot, vagy hogy a másikkal szemben nem lehet igazunk, és azzal a lehetőséggel kell számolnunk, hogy a másik közelebb van az igazsághoz? Nem, a relativizmus Habermas találmánya. Platón a következő jelentést adta a filozófia fogalmának: Egy isten nem filozofál, mert az istenek tudnak — mi keressük az igazságot. Úgy találom, ez emberhez illő leírása annak, hogy mi a filozófia.

D.M., I.B.: Az Ön filozófiája — ahogy az imént említette — a másik körül forog. Nos, a másik észrevételének vagy akár észre nem vételének is különböző lehetőségei léteznek. A filozófia a másik megértését keresi; a párbeszédet keresi. Mit jelent ez közelebről?

GADAMER: A másik ember az út, amelyen haladva önmagunkat megismerjük. Téves minden illúzió, amely szerint úgy is megismerhetjük önmagunkat, ha elzárkózunk a másik embertől. Azt hiszem, a híres "Ismerd meg önmagad" tulajdonképpen azt jelenti: Ismerd fel, hogy ember vagy, nem pedig isten, miként magadat gondolod. Hiszen ebben újra az abszolútum veszélye rejlik. Hátborzongatónak tartom, hogy az emberek még mindig emfaticusan hivatkoznak erre a fogalomra.

D.M., I.B.: Az abszolútum eszméje olyan elképzelés, amely a keresztény—újkori világ által formálódott meg. Ez azt jelenti, hogy az összes ilyen kérdésre adódó válasz ismét visszavezetne az eredeti görög belátásokhoz, ahhoz, amit az ember korlátozottságának neveznek?

GADAMER: Gondolati és nyelvi világunkban ez mindenesetre segítségünkre lehetne. De azt hiszem, a problémák globalizálódnak. A XXI. században a különböző kulturális — és filozófiai — tradíciók együttélésének szituációja új kérdéseket és lehetőségeket nyit majd meg. Ez önmagunkra—nyitás (*Sich—Öffnen*) is, egészen más, a nyugati kultúra tradícióiban eddig még ismeretlen tapasztalatok valódi létrehozása érdekében.

Megszereztük Kínát, megszereztük Indiát, minden lehetségest — intellektuálisan is — megszereztünk. De azokat a dolgokat talán mégsem, amelyek Kelet—Ázsiában vagy Indiában maradtak ránk. Ez a találkozás szintén a technikai—indusztriális világ hatalmát mutatja majd. És ez is a jövő világtörténelmi öröksége. Nem hiszem, hogy igaz volt, amikor azt mondták, hogy a nyugati tudomány az emberiség végéhez kell, hogy vezessen ezen a bolygón. Csupán ma látjuk így. De ezt még nem látom be egészen.

D.M., I.B.: Miért nem?

GADAMER: Lehetségesnek tartom, hogy az ember képes legyen higgadtan élni a természet feletti uralom nagy lehetőségeivel és erőivel. Talán mégis meg tudja ezt tanulni. Soha nem tudtam egészen elfogadni azt a pesszimizmust, amely azt állítja: Igen, most elértük az univerzum evolúciójának végső fokát, az ember most annyira kinyújtja technikája karját, hogy többé már nem száll le a Földre. Ahogy a zsiráfok a hosszú nyakukkal. Mindig a zsiráfokhoz hasonlítom a technikát. A technika óriási karjával mindent elér, és végül nem jut már táplálékhoz a Földön. Annyira pesszimista ugyanis nem vagyok, hogy azt higgyem, evolúcióelméletünkkel már csak az emberiség végét diagnosztizálhatjuk ezen a bolygón. Nem tűnik számomra méltányosnak.

D.M., I.B.: Miként írná le végül a saját életét, úgy mint reményt, vagy mint valami lényegében folytonosat? Vagy akadtak törések, vagy valami olyasmi, hogy: "Ezt valóban nem gondoltam volna" illetve "Ez nagyon meglepett"?

GADAMER: Utólag mindig kontinuisnak látszik. Például soha nem gondoltam volna, hogy, amikor végül hatvan évesen befejezem a könyvemet, ilyen sikere lesz. Szintén nem sejtettem, mit jelent, ilyen sokat utazgatni a világban. Így megspóroltam az embereknek — erről meg vagyok győződve —, hogy műveim fordításait olvassák; az emberek hallhattak személyesen, hallhatták, hogyan gondolkodom a nyelvükön, és ez meggyőzte őket. Így aztán, az élet-rajzomba is beleszöve mégis megmaradt az Én-Te-kapcsolat.

fordította Krémer Sándor